

Iványi Márton

A globális digitális médiagazdaság múltja, jelene és jövőjének kilátásai

A világpolitikai környezet immár évtizedek óta a transznacionális vállalatok és a globális termékláncok felemelkedését eredményezi. E folyamat egyik leglátványosabb színtere az információs és kommunikációs technológiák térhódítása. A számítógép-alapú kommunikáció a magántőke technikai korszerűsítésének és digitalizációjának, a korábbi ágazatok újjáalakulásának, az államilag előmozdított, versenyelvű piaci liberalizációnak és a mindezt kísérő intézményi szerkezetváltásoknak együttes következményeként tört előre a második világháború után eltelt időszakban. E folyamatok megértéséhez elengedhetetlen a hidegháborús időszakban kibontakozni kezdő, majd annak végével átmenetileg egyoldalúvá szilárduló, valamint a kétezres évek első évtizedében véget érő, a megjelenő kihívásokra válaszokat kereső amerikai nagyhatalmi perspektíva figyelembevételével. A releváns 20–21. századi történéseket időről időre változó formában kísérik végig a nemzetközi politikai gazdaságtan és a geopolitika közötti kölcsönhatások, ezért a történelmi fókusz indokolt interdiszciplináris vizsgálódássá tágítani. E tanulmány ennek megfelelően azt a mozgásban levő, szétszalaszthatatlan és ellentmondásokkal teli szövevényt mutatja be, amely a fenti viszonyok összjátékaként jött létre, és ezáltal nagyhatalmi és transznacionális vonásokat egyaránt felsorakoztat.

Kulcsszavak: digitális média, internet, információs és kommunikációs technológiai szektor, politikai gazdaságtan, geopolitika, társadalomkritika, transznacionális vállalatok, kapitalizmus

1. Bevezető feltételezések

Az alábbiakban annak a hibrid szerkezetnek a múltját és a jelenét mutatom be, amely a digitális média elmúlt évtizedekben végbement, nagyhatalmilag pártfogolt és globális kiterjedésű térhódításának tapasztalatait vonultatja fel. Alapfeltevésem szerint e struktúrában egyaránt megjelennek olyan állami és transznacionális összetevők, amelyek keresztmetszetében intézményi átfedések, illetve jelentős érdekközösség rajzolódik ki a 20. század derekától napjainkig terjedő időhorizonton. Vizsgálódásom célja új támpontokkal gazdagítani a politika és a tőke médiavilágbeli összefonódásairól alkotott felfogásokat néhány hatalmi-gazdasági összefüggés megvilágításával.

E célkitűzésemet jelen tanulmányomban a kortárs hazai és nemzetközi politikai gazdaságtani (például Brenner 2006, Arrighi 2007, Hardt & Negri 2009, Berardi 2011, Amin 2013) és geopolitikai (Brzezinski 2013, Schiller 2014, Kagan 2015) perspektívák és meghatározó információs technológiatörténelmi vizsgálódások (például Croteau & Hoynes 2003, Castells 2009, Mueller 2010, Kopecka-Piech 2011, Schiller 2014) átfedéseinek bemutatásával igyekszem megvalósítani. Eközben e rendelkezésre álló irodalom áttekintéséhez saját kutatási szempontokat rendelek, és mindezt egy, a közelmúlt és a jelenkor tapasztalatait napjainkig terjedő időtávlatban szemlélő interdiszciplináris elemzéssel tárgyom.

E szellemben elsőként a 20. század második felének hálózati és technológiai innovációira fókuszálok, amelyek az információs és kommunikációs technológiai szektor (a továbbiakban: ikt) globális értékláncaiban csúcspontokká válnak. Ezt követően mindezt összekapcsolom a 20. század utolsó ötödének történelmi-világhatalmi átrendeződésével, és bemutatom az ezzel karöltve kiépülő intézményi apparátust. Végül azt igyekszem megmutatni, hogy az így létrejött szerkezet nemcsak állami, hanem transznacionális ismertetőjegyeket is hordoz magán.

2. A digitális médiagazdaság kiépülésének történelmi távlatai

A 20. század második felében a hálózati alapú globális média, illetve a technológia monopóliumai (Amin 2013) köré szerveződve, illetve ezek találkozásánál jelenik meg a számítástechnikai alapú kommunikáció a maga állami (amerikai), illetve vállalati (transznacionális) beágyazottságaival.

A második világháború után kibontakozó amerikai növekedés az 1960-as és az 1970-es években megtorpant (Harvey 2003, Brenner 2006, Arrighi 2007). A tőke az államilag előmozdított liberalizációs folyamatnak köszönhetően elkezdte apránként birtokba venni a hálózati kapacitásokat (Mueller 2010, Schiller 2014), a technológiai fejlesztések eredményeként előretörő ikt-ágazat pedig idővel e kapitalista expanzió „ütőerévé” vált (Schiller 2014, Berardi 2011).

A világhálós összeköttetés a nemzetközi politikai gazdaság általános előfeltételévé vált ugyanazon történelmi mozzanat során, amikor a tőkés rendszer világszerte előretört (Croteau & Hoynes 2003). Ennek megfelelően az egyre inkább számítógépes alapokra helyezett kommunikációra épülő, hálózatosan szerveződő (Barabási 2003, Szabó & Hámori 2006) és a technológiai, gazdasági és vállalati konvergencia (Croteau & Hoynes 2003, Castells 2009, Kopecka-Piech 2011) tendenciáit felmutató rendszer egyik sajátosságaként a tőke digitálissá alakult át (Schiller 2014).

A telekommunikációs hálózatok fokozatos digitalizálódásával párhuzamosan egy intenzív, nemzetközi, hatalmi terjeszkedés is végbe ment.¹ Ez egyben a transznacionális tőke átszervező hatásainak a neoliberalis gazdaságpolitikai és történelmi mozzanata is.² Ezzel párhuzamosan megnyílt az út az ikt-ágazat transznacionalizálódó, globális térhódítása előtt a maga térbeli, társadalmi és műszaki következményeivel, technológiai és szakpolitikai változásaival (Dardot & Laval 2013, Schiller 2014).

Az imént sematikusán vázolt folyamatokkal karöltve jelent meg a számítógépes alapú, interaktív és többirányú kommunikációt lehetővé tevő média „digitális nemzedéke” is. A kései 1980-as években és az 1990-es évek elején számos olyan műszaki fejlesztés lendítette fel az interoperábilis világhálót, amely világviszonylatban aránytalan mértékben összpontosult az Egyesült Államokban. A legfőbb korabeli innovációk körébe tartozik az internet nem-kereskedelmi (illetve egyetemi) használatának elhagyása csakúgy, mint a world wide web feltalálása (Barabási 2003) és szétosztása szabadon hozzáférhető szoftverként, valamint a világhálós források – ideértve a címekeket és hálózatazonosítókat is – koordinációja és igazgatása, nemcsak az amerikai piac számára, hanem az állam területén kívül is, ezen kívül például a Mosaic böngésző nyilvánossá tétele. A piaci viszonyok szabadon foglalhatták rendszerbe, illetve oszthatták fel a többi szolgáltatást, mivel a profitorientált kommunikációs rendszer a feltörekvő technológiai potenciál, valamint az új és az átalakított áruk alapjain szerveződött újjá (Croteau & Hoynes 2003, Szabó & Hámori 2006, Schiller 2014).

3. Unilateralizmus és a termékláncok intézményi tartópillérei

A hidegháború végével egy, az amerikai kormányzat és tőke³ számára ellenállhatatlan lehetőség nyílt meg a területen kívüli terjeszkedés előtt. Dan Schiller (2014) a pénzügyi, a telekommunikációs és az innovációs szektorok hálózatának e nemzetközi intézmények által pártfogolt, globális érvényű igényeket támastó, robbanásszerű növekedését „titáni felhalmozódásnak” nevezi.

1 Vannak, akik a szakirodalomban e szerkezetek és folyamatok kapcsán neokolonializmusról beszélnek (például Samir Amin 2013). Szerintem árnyaltabb Giovanni Arrighi (1994, 2007) és David Harvey (2003) nyomán a hatalom kiterjesztésének két legfontosabb, egymással összefonódó formájáról, illetve logikájáról beszélni, jelesül a „territorializmusról” (a.m. földrajzi alapú expanzióról) és a tőkés terjeszkedésről.

2 Ebben az időszakban kezdődik el az ikt-felszerelések és -szoftverek azon pénzügyi rendszerbe való beolvadása is (vö. Lyotard 1993, Wallerstein 2010), amely egyszerre szolgál hatalmi eszközként az Egyesült Államokban és az expanzió és a nagyhatalmi ellenőrzés tengelyeként a nemzetközi térben (Schiller 2014, Dardot & Laval 2013).

3 E kategóriák időnként egymást kiegészítő tulajdonságaival, illetve kölcsönhatásaival kapcsolatban bővebben lásd Harvey (2003). A szerző e műben azonosítja a hatalmi terjeszkedés két összetevőjét, és azok „ellentmondásos fúziójáról” értekezik. Ezek egyike az „állami és birodalmi politika”, a másik pedig a „tőkefelhalmozás molekuláris folyamata térben és időben”. Giovanni Arrighinél (1994: 34) mindez a következőképpen jelenik meg: „A történelem folyamán a hatalom kapitalista és territorialis logikája egymástól nem elszigetelten, hanem egymással kapcsolatban működik egy adott tér-időbeli kontextusban.”

A francia Pierre Dardot és Christian Laval (2013: 363–90) szerzőpáros úgy véli, hogy napjainkban a gazdasági verseny egymással szövetségekbe tömörülő és – egyre inkább globális hálózatokba szerveződő – vállalkozásokkal szövetkező államok konfrontációjában zajlik. Ennek megfelelően

„...az, amit »világpiacnak« neveznek, tulajdonképpen úgy fest, mint az állami és a gazdasági hatalmak egymást keresztül-kasul átszövő érdekeinek érvényesítéséért minden (pénzügyi, diplomáciai, történelmi, kulturális, nyelvi stb.) eszközt és információt latba vető magán- és állami egységekből álló szövetségek hatalmas »Laokoón-csoportja«.”

Éppen ezért sem meglepő, hogy az ikt-ágazatok szerkezetét és használatát kiterjedt amerikai állami (nagyhatalmi) intézményes apparátus hivatott alátámasztani, fenntartani és terjeszteni. Immár évtizedek óta kormány- és szakmaközi szervezetek sora garantálja és gondozza a szabad információ- és tőkeáramlást, valamint a későbbiekben bemutatandó transznacionális alapú ikt-ágazati növekedést.

Egyes főbb számítástechnikai cégek és a működtetésben szerepet játszó nemkormányzati szervek egyértelműen amerikai kötődéssel bírnak és bírnak (Dornfeld 2016). Az 1978-ban létrehozott és a kereskedelmi tárca (*Department of Commerce*) alá rendelt nemzeti telekommunikációs és információs közigazgatás (*National Telecommunications and Information Administration*, NTIA) olyan kiépülő intézményi struktúra egy eleme, amely az amerikai visszaesés (vö. Arrighi 1995, Brenner 2006, Wallerstein 2010) egyik kísérőjelenségeként nemcsak a korábbi intézményes szerkezetek felbomlását vetítette előre, hanem a kereskedelmi célok állami támogatottságát is szavatolja (Dardot & Laval 2013, Schiller 2014).

Idesorolhatjuk egyebek mellett a globális szellemi tulajdon-központot (*Global Intellectual Property Center*, GIPC) vagy a nemzetközi üzlet amerikai tanácsát (*United States Council for International Business*, USCIB) (Schiller 2014) is. Az utóbbi, a legnagyobb vállalatokat tömörítő testületnek a nagyhatalmi összefüggésekkel összefonódó politikai érdekérvényesítésével a későbbiekben foglalkozom. A hadügyminisztériumhoz köthető, 1988-ban létrehozott internetes számkiosztó hatóság (*Internet Assigned Numbers Authority*, IANA) pedig a világháló technikai kiépítésével karöltve a tartománynév-rendszer (*Domain Name System*, DNS) gyökérzónáit kezelte. Az IANA 1998-tól a neveket és a számokat kiosztó internetvállalat (*Internet Corporation for Assigned Names and Numbers*, ICANN) egységeként működött (Brzezinski 2013) 2016-ig, amikor az IANA funkcióinak irányítása hivatalosan és közjogilag is a magánszektorhoz került.⁴

Az internetben rejlő kommunikációs és információfeldolgozási kapacitásra alapozva egy támogató állami szemlélet és intézményi apparátus közreműködésével az amerikai tőke kondicionáló erőt gyakorol az ikt-ágazatok felfejlődésére. E fentebb ismertetett alapokon ível több évtizede – majdnem szakadatlanul – felfelé az ikt-növekedés röppályája.

Valamelyest árnyalják e képet egyes világgazdasági és világpolitikai fejlemények, amelyek időnként az ikt-ágazat térhódítására is kihatnak. Az ezredforduló időszakában ugyanis az 1990-es években „felfúvódott” „dotkomlufi” „kidurrant” (Harvey 2003, Croteau & Hoynes 2003, Szabó & Hámori 2006, Piketty 2014). A rendszer ellentmondásait jelzi, hogy az ehhez hasonló, általános illékonytságot sejtető mozzanatok egyszerre jelentkeznek egy-egy ágazat robbanásszerű, globális előretörésével (vö. Croteau & Hoynes 2003), beleértve például a vezeték nélküli szolgáltatásokét (mint a wi-fi), vagy az úgynevezett „okostelefonokét” és a táblagépeket.

Szemléletes példa az ikt-szektor egy-egy szereplőjének a 2007–2008-as válság közepette is megvalósuló előretörésére a Google. E vállalat – leszámítva Oroszországot, Kínát, Japánt és Dél-Koreát, ahol a riválisai kerültek fölénybe – világszerte átszervezte a világháló jelenségét, már-már „kapuőr” szerepre (*gate-keeping role*) téve szert: 2011-ben az amerikai keresések 79 százalékát futtatta le, míg az európaiak 94 százalékát bonyolította, a keresési fizetéseknek szintén minimum négyötödét kiteve e helyeken. Versenyellenes monopolhelyzete három kontinensen eredményezett trösztellenes és polgárjogi eljárásokat (Schiller 2014), ami érzékelteti a politikai gazdaságtani koncentrációk társadalmi vonzatait, igényeit és kihívásait.

⁴ Az IANA irányítási feladataira vonatkozó szerződés az ICANN és az amerikai kereskedelmi tárca nemzeti távközlési és információs igazgatósága (NTIA) között 2016. október 1-ével lejárt. Ezáltal elviekben e funkciókat hivatalosan átruházták egy globális, multilaterális közösségre (ICANN-nyilatkozat 2016).

A világháló vonatkozásában öt internetvállalat behozhatatlan hatalma körvonalazódik. A Google, az Apple, az Amazon, a Microsoft és a Facebook egy olyan nemzetközi politikai gazdasági tér részét képezi, amelyben a hajtóerők, az ösztönzők, a kényszerek, a korlátok és az ellentétes tendenciák keresztirányban hatnak, időnként taktikai szövetségekben, máskor versengésben, egyszóval kooperációban (vö. Barabási 2003, Szabó & Hámori 2006) csúcsosodva ki. Noha a nevezett cégek piaci orientációi különböznek, profitszerző stratégiáik gyakran összetartanak, ami egyebek mellett a termékspecializáció (vö. Dardot & Laval 2013) tükrében kifejezetten szembetűnő. A termékláncok bővülése, valamint a termékek szabad áramlása e politikai gazdaságtani szereplők közös érdeke.

A mindebben érdekelt digitális és ikt-„behémótok” – ide értve egyebek között a Google-t, az Apple-t és a Facebookot – versengésük közepette nagyon is együttműködnek egy sor területen, és időnként amennyire illékony, annyira átláthatatlan szövetségekbe tömörülnek (kooperáció). Ráadásul alkalmasint előfordul, hogy közös kezdeményezésekre vállalkoznak egyéb ágazati szereplőkkel is, például bankcsoportokkal vagy olyan hitelkártya-vállalatokkal, mint a Visa és a Mastercard.

Minden okunk megvan annak feltételezésére, hogy e keretek új megvilágításba helyezik a transznacionális alapokon nyugvó digitális média politikai, gazdasági jelentőségét hatalmi központokként (Croteau & Hoynes 2003, Castells 2009, Schiller 2014). Az ikt állami felértékelése geopolitikai összefüggéseket (Brzezinski 2013, Kagan 2015) is előrevetít. A nemzetközi világháló amerikai központú intézményesítését, sőt annak a nemzeti keretek általi irányítással szemben „faltörő kosként” (Schiller 2014: 158) történő felhasználását egy olyan, jogi retorikával összefonódó felemelési-küldetési éthosz (Massad 2015, Iványi 2017) övezi immár évtizedek óta, amelynek szerves része a világháló és az információszabadság, valamint a kapcsolódó globális értékláncok nemzetközi térben való érdekképviselete és promóciója is.

4. Növekedés és transznacionális trendek

A kétezres évek első évtizedének második felében az amerikai unilateralizmus és hegemonia alapjaiban rázkódott meg, illetve lényegült át. Ám miközben egyéb ágazatokat – beleértve a „hagyományos” tömegkommunikációs szolgáltatásokat is – érzékenyen érintette a 2007–2008-as pénzügyi válság, addig érdekes módon az ikt-szférában növekedést lehetett tapasztalni.

A válságot követő években rendre, így például 2013-ban és 2014-ben is jelentős mértékben nőttek a globális ikt-kiadások. Olyannyira, hogy az OECD 2013 szeptemberében már az internetgazdaságot jelölte meg „a növekedés új forrásaként”, amelyben ráadásul eszerint „a teljes gazdaságot fellendítő potenciál lakozik” (Schiller 2014: 147–149). Schiller akkoriban még nem tudhatta, hogy 2015-től enyhe csökkenés, illetve stagnálás lesz megfigyelhető, ám 2017-től újból lassan növekedő pályára áll az ágazat, és a 2018-as előrejelzések szerint is nőni fog (lásd Gartner 2017, 2018). Míg a hivatalos statisztikák szerint 2007-ben az amerikai információs iparági bevételek összege 1,08 milliárd, addig 2011-ben összesen 1,17 milliárd dollárt tett ki. Más szóval még az általános visszaesés alatt is folyamatosan jelentek meg a tőkefelhalmozódás új forrásai a hálózati eszközök, szolgáltatások és alkalmazások körül. Ennek megfelelően a „digitális depresszió” akut éveit például a keresési és megjelenítési hirdetések költségei kétszámjegyű mértékben növekedtek.

Az elképesztő növekedési tendenciákat Schiller (2014: 84) a következő számokkal érzékelteti: negyed évszázad alatt a mobiltelefonok száma nulláról 6,8 milliárdra nő, természetesen a földrajzi térségek közötti jelentős megoszlással, míg a szélessávúinternet-előfizetéssel rendelkezők száma 2010 júliusában átlépte a félmilliárdot, amelynek 41 százaléka ázsiai, 30 százaléka európai és 26 százaléka észak-amerikai. 2011-re már a világ 62 százaléka fejlődő országbeli internethasználó. A szerző által az internet-hozzáférés „térbeli, társadalmi és műszaki növekedésének” nevezett jelenséget a növekvő tőkehasználat ismétlődő ciklusainak tudja be.

2012-ben a globális ikt-költségek durván egyharmada már „feltörekvő piacokról” érkezett, részben a kevésbé fejlett országokban (elsősorban Kínában) székhellyel rendelkező vállalatok által. Ez a hullám a vállalati és különösen a gyakorlatilag „nyomon követhetetlen transznacionális tőke” keresletéhez kapcsolódott (Piketty 2014: 328, Schiller 2014). Fontos adalékinformáció e fenti folyamatokhoz Petr Nolan és Jin Zhang (2010) megállapítása, amely szerint 1980 és 2008 között a fejlett tőkés országok vállalatai külföldi összbefektetésének volumene több mint huszonhéteszeresére nőtt.

Eközben az amerikai ikt-vállalatok *részben* maguk is transznacionálissá váltak. Vagyis ebben az ágazatban is megjelent egy új vezetési felfogás, és megjelent az a tendencia, hogy egyre nagyobb mértékben foglalkoztatják a helyi

munkaerőt, mind nagyobb autonómiát biztosítva az egyes leányvállalatoknak, amelyet az utóbbiak szakértelmük és erőforrásaik szerint szakosítanak, mindezt egy kölcsönösen függő vállalati hálózatba kapcsolva össze. Ennek eredményeként politikaképző elemként jelennek meg a transznacionális vállalatok, és időnként függetlenné válnak az állami szuverenitástól (vö. Chalaby 2005, Dardot & Laval 2013).

Ilyenformán az egyes államokkal való geopolitikai együttműködések mellett sem feltétlenül nemzeti alapon szerveződnek a transznacionális vállalatok. Így történhet meg az például, hogy időnként a dél-koreai székhelyű Samsung és az amerikai székhelyű Google taktikai szövetségének lehetünk tanúi az Apple-lel szemben. Hasonlóan szemléletes a transznacionalizáció és az új, illetve a régi piaci erők intenzív konvergenciája tekintetében az is, hogy a *Transformers 3* című akciófilmet négy kínai cég – a Meters/bonwe, a Lenovo, a TLC és a Yili – is hirdetőfelületként használta. 2011 végére a tíz leglátogatottabb amerikai internettulajdon közül mindössze egy, a Wikimedia maradt független a hirdetésekből vagy közvetlen fogyasztói díjakból származó jövedelmektől (Schiller 2014).

E ponton adódik a kérdés: ha a világháló-alapú termékláncok a növekedés ritka – ám jelentős – kivételét képezték, mint láttuk fentebb, akkor mindebből ki tesz szert nyereségre? A válasz első ránézésre az ázsiai–csendes-óceáni térség. Ez az eltolódás a kommunikációs piac területi profiljában azt jelenti, hogy a „digitális kapitalizmusba való történelmi átmenet” (Schiller 2014: 150), vagyis Kelet-Ázsia és legfőképpen Kína bekapcsolódása a globális tőkés rendbe folyamatos (vö. Arrighi 2007, Amin 2013). Mindez kielezi egyben azt a kérdést is, hogy vajon az államok által támogatott tőkeegységek szintén távol-keletiek-e. Ezekben az országokban székelnek-e azok a vállalatok, amelyek az újrarajzolt kommunikációs termékláncok termékeiből és szolgáltatásaiból fakadó bevételeket megszerzik, mint ahogy az tűnik?

A geopolitikai szintérre vetett második pillantásra már árnyaltabb kép elevenedik meg. Jelesül az, hogy egyre intenzívebb nemzetközi versengést látni a területen kívüli világhálóért és a kapcsolódó iparágak irányításáért. Ennek a nemzetközi kapcsolati, illetve politikai gazdaságtani tétje azon növekedés biztosítása, amelynek szemlátomást jól kimutatható volt a folytonossága az elmúlt években és évtizedekben.

5. Világpolitikai rivalizálás és egy „digitális faltörő kos”

A kapitalizmus hidegháború utáni unilaterális mozzanata (Hardt & Negri 2009, Brzezinski 2013) számos változást hozott létre vagy kondicionált. Ezek egyike, hogy a nemzetközi tőke összetétele diverzifikálódik – akár az amerikai összpontosulás mellett is. Ebből idővel rendkívül ellentmondásos helyzet bontakozik ki, amennyiben a rendszer sokoldalúvá, többnyelvűvé és alakváltóvá vált. Láttuk, hogy a kommunikációs piac magánszektor előtti megnyitása állami hátszéllel az ikt-ágazatokhoz kötött termékláncok szerkezetátalakítását eredményezte. Egyes piacpárti deregulációs és liberalizációs intézkedések (Arrighi 1994, 2007, Galbraith 2008, Dardot & Laval 2013) számtalan módon járultak hozzá a szóban forgó ágazatok előretöréséhez (Croteau & Hoynes 2003, Castells 2009, Schiller 2014). Említettem ezen kívül, hogy a globális termékláncok előmozdítása a nagyhatalmi érdekérvényesítés egyik fontos eleme, és bemutattam ennek a mind látványosabb nemzetközi, illetve transznacionalizációs összefüggéseit is.

A továbbiakban újabb példákat sorakoztatok fel azon intézményi és érdekközösség bemutatására, amely kibontakozik e folyamatok hátterében. Clinton elnök időszakához (1993–2001) kötődik a globális elektronikus kereskedelem és az Amerika által dominált ágazatok (például számítógépes szoftverek, szórakoztatási termékek, információs, pénzügyi, szakmai és egyéb szolgáltatások, műszaki információk) lélegzetelállítóan nagy növekedésével járó szabad tőkeáramlása. Mindez nem kizárólag a Szovjetunió összeomlása okozta unipoláris mozzanat nyomán alakult így, hanem azon államok újdonsült fogékonyságából és fogadókészségéből is adódóan, amelyek társadalmi és gazdasági programjai drasztikus átszerveződést éltek meg világszerte, Európától Oroszországon át Kínáig (Dardot & Laval 2013, Schiller 2014, Dornfeld 2016). Eme információ- és termékáramlási folyamatok különböző, az amerikai állam által nagyhatalmilag támogatott „demokratizáló kezdeményezésekkel” (*democraticising initiatives*) karöltve mennek végbe évtizedek óta (Schiller 2014, Massad 2015), és valószínűleg a 2007–2008-as pénzügyi válság kihívásai kifejezetten hozzájárultak ahhoz, hogy kormányzati prioritássá emelkedjenek.

Az információáramlás közös nagyhatalmi és ikt-vállalati biztosításának egyik jelentős intézménye az Obama-kormányzat kereskedelmi minisztériuma, illetve az NTIA által 2010-ben létrehozott, tárcaközi internetszakpolitikai

munkacsoport (*Internet Policy Task Force, IPTF*). Eme intézményi kötődések és vonatkozó tevékenységek szemléltetik az információáramlás és az innováció előmozdításának felvállalt állami céljait és gazdasági prioritásként való érvényesülését. Obama elnök 2010-től folytatott kormányzása a demokratikus folyamatokra, az emberi jogokra, az „együttműködésre”, a „transzparenciára” összpontosuló retorika kíséretében bevallottan a civil társadalmi szereplők véleménynyilvánításának támogatására törekedett világszerte. Eközben a 2011-ben meghirdetett, úgynevezett „nemzetközi stratégia a kibertérért” nevű kezdeményezéssel az Egyesült Államok vezetése biztosítani igyekezett a hálózati termékláncokon keresztül történő, folyamatos, zökkenőmentes adatforgalmat (Schiller 2014).

Amikor a Google 2010-ben hackertámadásokra és az állami cenzúrára hivatkozva kivonult Kínából, az amerikai kormányzat egy szemernyit sem késlekedett válaszolni. A külügyminiszter Hillary Clinton nem sokkal ezután tartotta az internet szabadságáról szóló, nagy visszhangot kiváltó, normatív jellegű beszédét, amelyben a szabad információáramlást a legitimációs előzménynek tekintett roosevelti négy szabadság rangjára emelte. Kijelölte továbbá a szabad világ és a tekintélyelvű rendszerek elektronikus határvonalait, az internethasználatot a demokratikus berendezkedés próbakövévé téve meg.

Az amerikai külügyminisztérium fenti, nyilvános állásfoglalásai mellett létrehozott egy globális internet-munkacsoportot is (*Global Internet Freedom Task Force*). Ennek kontextusában kifejezetten sürgette az amerikai ikt-vállalatokat, hogy játszanak proaktív szerepet a külföldi kormányok által gyakorolt cenzúra és megfigyelés felszámolása érdekében. Mindebből számunkra az állam és a vállalatok élénk egymásrataltsága körvonalazódik.

Az amerikai állam egyik kiemelt célja évek óta a „nyitott világháló környezet” biztosítása, amit a kereskedelmi tárca a pénzügyi válságból való felépülés egy összetevőjének tekintett, és ennek megfelelően történt az úgynevezett felhőalapú számítástechnika (*cloud services*) előmozdítása is. Az ezekre az amerikai Nemzetbiztonsági Ügynökséghez (*National Security Agency, NSA*) köthető, későbbi, világméretű megfigyelési botrány összefüggésében előtérbe került szolgáltatásokra épülő profitstratégiák az internet globális termékláncainak extenzív változásait foganatosították a kereskedelmi tárca elképzeléseinek megfelelően. A Google hatalmas befektetései az adatközpontokba (*cloud data centers*) a globális infrastruktúra legnagyobb, az elektronikus ágazat térnyerését elősegítő elemeivé váltak, miközben a kormányzat támogató szerződésekkel segítette előbbieik kiszervezését (Schiller 2014, Dorsnfeld 2016).

A politikai gazdaságtani és a geopolitikai síkok itt érnek össze különösen nyilvánvalóan. Ugyanis az egyesült államokbeli világháló rendszerek és szolgáltatások nemcsak a hazai, hanem a nemzetközi piacokat is uralmuk alá vonták. A 2010-es évekre elég egy pillantást vetni ennek belátásához: a hálózati forgalomirányítás (*routing*) berendezéseinek ellátását illetően a Cisco áll az élen, a keresőprogramok esetében a Google, a közösségi hálón folyó kommunikációban a Facebook és a Twitter, az „okostelefonok” vonatkozásában az Apple és – taktikai szövetségben a Samsunggal – újból a Google.

Az iPhone leküzdötte a kínai és a koreai protekcionista gátakat az elmúlt években. Az iTunes, a Skype, a Facebook, a Microsoft, a Yahoo felhasználóinak száma jelentős mértékben emelkedett az évek alatt. A Twitter mikroblog-szolgáltatás 2013-ban azzal büszkélkedett, hogy felhasználói „majdnem a világ összes országából” kerültek ki. 2010-ben az ikt-ágazatnak nyújtott amerikai finanszírozás egy becslés szerint 1,2 trillió dollárt tett ki, ami felülmúlja Kínáét, Japánét, Nagy-Britanniáét és Oroszországot együttvéve. Az Egyesült Államok a világ internetes bevételeinek 30–40 százalékát szerzi meg (Schiller 2014).

Említettem a növekedési tendenciákkal kapcsolatban egyes egyesült államokbeli székhelyű transznacionális vállalatok – mint a Google, a Facebook, a Microsoft, az Apple és az Amazon – előretörését (Castells 2009, Schiller 2014). E vállalatok az elmúlt években világszerte használt *dotcom*-szolgáltatásokat építettek ki, és az úgynevezett számítástechnikaifelhő-alapú szolgáltatásokra (*cloud services*) történő áttérés még tovább növelte a koncentráció mértékét. Az információk kezelésének amerikai központosítását szolgálta közvetve a már említett globális szellemi tulajdon központja is (*Global Intellectual Property Center, GIPC*). A legfőbb USA-beli cégeket tömörítő nemzetközi üzlet amerikai tanács, az USCIB szintén a szabad információáramlás mellett szállt síkra. A világ legnagyobb forgalmú szoftvergyártóit tömörítő, 1988-ban alapított és az Egyesült Államokban bejegyzett üzletiszoftver-szövetség (*Business Software Alliance, BSA*) profilja szintén átfedést jelez az államhatalom határokon átívelő céljaival. Mindezt érzékelteti hivatalos honlapjukon közzétett nyilatkozatuk is, amely szerint a BSA

„...a biztonságos és jogtiszt digitális világ érdekében tevékenykedő legjelentősebb világ-szervezet. A BSA a világkereskedelmi szoftveripart képviseli a kormányok előtt és a nemzetközi piacon. ... Feladata, hogy a fogyasztóknak a szoftvergazdálkodásról, a szerzői jogi védelemről, a kiberbiztonságról, a kereskedelemről, az e-kereskedelemről és az internettel kapcsolatos egyéb témakörökről nyújtson tájékoztatást.”

A számítógép- és kommunikációs ipar egyesülete (*Computer & Communications Industry Association, CCIA*) egy számítástechnikai és kommunikációs vállalatokat tömörítő szövetség, emellett egy újabb befolyásos lobbysoport, amelynek szabad információáramlás melletti elköteleződést képviselő hivatalos nyilatkozata közvetett geopolitikai kapcsolódásokat sugall:

„Nem támogathatjuk a tartalmak cenzúráját, megfigyelését, zárolását és különféle csoportosításait. Ha valamelyik eljárás mégis elkerülhetetlen, csakis korlátozott ideig tarthat, körültekintően és teljes átláthatóságot biztosítva kell azt véghezvinni. Nem válhatunk tehát az internet rendőrségévé. ... Ha az Amerikai Egyesült Államok nem képes a szabad és nyílt internetet fenntartani, akkor kicsi a valószínűsége, hogy más országok erre képesek lennének.”

Az amerikai gazdaság köz- és versenyszféráinak 1200 vállalatát tömörítő TechAmerica ernyőszervezet, amely 2009-ben az amerikai ipar nemzetközi versenyképességéről is közzétett egy tanulmányt, kinyilvánította, hogy az USA az internetet és az elektronikus kereskedelmet érintő területeken az innovatív szellemiségben (*thought leadership*) és a közpolitikai fejlesztésekben egyaránt az élen jár. Ezt követően a vállalatcsoport – amelynek figyelemreméltó módon egyik központja különben Washington és a Szilícium-völgy mellett Pekingben van –, felsorakozott a határokon átívelő felhőalapú szolgáltatások megőrzése mellett (Schiller 2014).

Ehhez a kontextushoz kapcsolódik az Amerikai Egyesült Államok kormányához kötődő, internetneveket és -számokat kiosztó vállalat, az ICANN ténykedése is, amelynek feladata általánosságban az IP-címek és a tartománynevek (köztük a legfelső szintű tartományok) erősen központosított elosztásának felügyelete. Ehhez tartozott 2016-ig az internetes számkiosztó hatóság, az IANA is, amely nemcsak a hatalmi koncentráció létfontosságú eleme, hanem idővel a hatalom gyakorlásával szembeni ellenkezés csomópontja is lett, amint ez a 2012-es WCIT világkonferencia tapasztalataiból következett (Brzezinski 2013, Schiller 2014). Összességében elmondható, hogy a világháló működésének irányítását, az irányelvalkotást és az internet műszaki szabványainak (például az IP-címeknek vagy az úgynevezett „gyökérzónák” igazgatásának) kidolgozását aránytalan mértékben határozták meg az Egyesült Államokhoz kötődő ügynökségek.

Fontos ebben az összefüggésben maguknak az ikt-vállalatoknak a gyakran nyílt nemzetközi napirendet és ambíciókat jelző tevékenysége. Ennek megfelelően például a Google csatlakozott az úgynevezett globális hálózati kezdeményezéshez (Global Network Initiative, GNI) és annak a maximálisan nyereséges felhőalapú szolgáltatások akadálytalan terjedését is célzó internetszabályozási küldetéséhez. A vállalat egyéb esetekben is sürgette a szabad információáramlás biztosítása érdekében „a közös fellépést az Atlanti-óceán mindkét oldalán”, illetve a globálisan harmonizált célok elérését ennek megfelelően. 2010-ben szintén ebben a szellemben több kormányzatra kiterjedő kezdeményezést javasolt a létező szabadkereskedelmi útvonalak fenntartására. Egyúttal a Google „megfelelő lépéseket” szorgalmazott az Open Net Initiative civil szervezet jelentésére alapozva húsz olyan kormányzattal szemben, amely megsértette a vonatkozó érdekeket. Eközben például a kínai protekcionizmus tekintetében a Google más vállalatok – illetve versenytársak, beleértve a Facebookot, a Twitter-t, a Flickr-t és a Wordpress-t – érdekeltségeinek a képviselését is magára vállalta, miközben több ízben felsorakozott a világháló kiterjesztése mellett. 2013-ban hozták létre e vállalatok egy része (Google, Facebook, Cisco, Intel, Microsoft), illetve amerikai és brit állami szervek, valamint az ENSZ egyes tagszervezetei és más állami, magán és civil társadalmi szervezetek együttesen az Alliance for Affordable Internet (A4AI) kezdeményezést, amelynek kinyilvánított célja a világháló és az információáramlás terjesztése világszerte.

E részletezett lefolyású, több kormányzati cikluson átívelő expanzió időről időre nemtetszést vált ki világszerte – különösen, de nem kizárólag kínai és orosz oldalról (vö. Mueller 2010, Schiller 2014, Dornfeld 2016). A Bush-kormányzat a nemzetközi térben érzékelhetően előretörő protekcionizmus kihívásaira ugyanazon unilateralizmussal válaszolt, mint más területeken (vö. Hardt & Negri 2009, Stiglitz 2010, Berardi 2013). Annak a politikai elszigetelésnek, amely

ezt a kurzust kísérte, a mértéke 2005-ben lett nyilvánvaló, amikor több ország és nemzetközi szereplő – beleértve az Európai Uniót is – az egyenlő részesedés és felelősség igényével lépett fel a nemzetközi térben.

Néhány évvel később a történelem máig legnagyobb globális visszhangot kiváltó internetes megfigyelési botrányaira derült fény Julian Assange és Edward Snowden nyomán. A titkos amerikai diplomáciai üzeneteket 2010-ben közzétevő ausztrál oknyomozó újságíró, Julian Assange (2012) fedte fel, hogy az USA olyan internetvállalatai, mint a Facebook és a Google „megfigyelő motorrá” (*surveillance engine*) alakították át a webet, hogy a felhasználók szokásait elemezve „kiszivattyúzzák” a kereskedelmileg hasznosítható adatokat. Ezt követően, 2013 nyarán a Nemzetbiztonsági Ügynökség (NSA) egykori munkatársa, Edward Snowden jelentette be, hogy az Egyesült Államok rádióelektronikai, jelhírszerzéssel foglalkozó hírszerző szervezetének PRISM nevű programja hatalmas kiterjedésű adatgyűjtést tesz lehetővé, ami a jelentéstevő szerint időnként alkalmat adott illegitim visszaélésekre is. A program legalább kilenc nagy amerikai internetvállalattól (Microsoft, Yahoo!, Google, Facebook, Paltalk, YouTube, AOL, Skype és Apple) szerez rendszeresen és tömegesen és tárol a felhasználókra vonatkozó adatokat. Mindez 2007 óta történik a korábban említett törvénymódosítások határolta jogi környezetében. A leleplező Snowden szerint mindez a köztudottnál jóval nagyobb, „veszélyes és törvénybe ütköző mértékben” folyt. Különösen az utóbbi leleplezésnek voltak világraszóló utóregzései (Schiller 2014). A kiváltott globális bizalmi válság nyomán az amerikai privilégiumok immár hosszú távú „kimerítő küzdelem” elé néznek.

Minden bizonnyal helytálló Slavoj Žižek (2016: 100) azon észrevétele a Snowden-üggyel kapcsolatban, hogy

„...olyasmire derített fényt, amit nemcsak az Egyesült Államok tesz, hanem más nagy- (és kevésbé nagy-) hatalmak is (Kínától Oroszorszáig, Németországtól Izraelig), technikai lehetőségeik szerint.”

Márpedig, ha elfogadjuk, hogy valóban vannak vetélytársak a kibertérben, akkor az az amerikai (válasz)lépések relevanciáját sugallja.

Összességében egyre intenzívebb nemzetközi küzdelem bontakozik ki tehát a területen kívüli internetért és a kapcsolódó iparágak irányításáért, hiszen nem kevesebb forog kockán, mint a globális értékláncok fennmaradásának és növekedésének biztosítása.

Előáll egy olyan szövevény, amely két síkján fut egyazon valóságnak: egyfelől az (amerikai) állam és a nagyvállalati tőke érdekközösségbe került, másfelől az utóbbi transznacionálissá kezdett válni. Az amerikai vállalatok, politikai és katonai vezetők elszánták magukat, hogy a bemutatott alapokon megnyilvánuló, gondosan ápolat komparatív előnyöket teljes mértékben kiaknázzák. E folyamatban levő, szabad adatáramlást biztosító szakpolitikák a transznacionális tőke általános igényének megfelelően zajlottak. A korlátozás nélküli, szabad adatáramlással kapcsolatos politika mind az egyesült államokbeli, mind az USA-n kívüli tőkeegyettesekre és termékláncokra vonatkozik, hiszen azok ugyanúgy támaszkodnak a határokon átnyúló terjeszkedésre. Vagyis a helyzet ironiája folytán feltehetőleg az amerikai állam szándékán kívül egy általános, transznacionális tőkeigényt is kiszolgált (Schiller 2014).

Végeredményben az Obama-kormányzat fenntartotta elődei elköteleződését az úgynevezett többszereplős internetkormányzás modell (*multi-stakeholder internet governance model*) mellett, ami gyakorlatilag a nemzetközi térben való szabad adatáramlás kormányzati előmozdítását szolgálja a magánszektor és a civil társadalom részvételével (Schiller 2014).

Számos jel mutat arra, hogy a Donald Trump vezette kormány idején egyelőre nem változnak gyökeresen az amerikai állam és az ikt-szektor összefonódásai és az ennek megfelelően foganatosított stratégiák a máskülönben a konvenciókkal szembemenő, „*enfant terrible*”-nek tartott elnök alatt sem.

6. A Trump-időszak perspektívái

A Trump-vezetés és a digitális média meghatározó politikai gazdasági szereplőinek viszonya igen ellentmondásos. Teljes irányváltás, illetve a struktúrával való szembehelyezkedés a kezdetektől nem volt valószínű, hiszen a majdani elnök Donald Trump választási kampányának kiemelt támogatója volt Peter Thiel, a Szilícium-völgyben székelő, nagy adatelemzésre specializálódott amerikai Palantir Technologies szoftver- és szolgáltatási magánvállalat alapítója és igazgatótanácsának elnöke (Woolf & Wong 2016). Hozzá hasonlóan a megválasztástól a beiktatásig működő

ügynevezett átmeneti csapat (*transition team*) végrehajtó bizottságának meghatározó tagja volt a későbbi elnöki főtanácsadó, a Trump közvetlen bizalmi köréhez tartozó Jared Kushner is, aki a főbb Trump-barát ikt-ágazati szereplőkből toborozta a digitáliskampány-munkacsoport Project Alamo tagjait is.

Az elnök évi rendszerességgel folytat konzultációkat az infokommunikációs szektor politikai gazdasági elitjével. A 2016 decemberében⁵ és 2017 júniusában tartott, technológia vezérigazgatói üléseken jóformán a teljes ikt-ágazat részt vett, ami szintén politikai gazdasági egymásrataltságot és a korábbi folyamatok folytonosságát sugallja az esetleges érdekkonfliktusokon túl is.

Elgondolkodtató a szerkezet stabilitása szempontjából, hogy a Trump-kormányzat 2017 decemberében közzétett Nemzetbiztonsági Stratégiájának „Amerikai befolyásszerzés” című negyedik fejezete kimondja, hogy:

„Az adatáramlás és a nyílt, átjárható internet elválaszthatatlan az amerikai gazdaság sikereitől. ... Ha az Egyesült Államok átengedi vetélytársainak ezeknek a testületeknek az irányítását, elvesznek azon lehetőségek, hogy az Egyesült Államok alakíthassa a ... fejleményeket” (National Security Strategy of the United States of America 2017: 40).

Vagyis kifejezetten – és változatlanul – a versenyképesség egyik feltételeként azonosítja az adatáramlás zökkenőmentességét. A kibertér jelentőségének változatlan vagy akár felértékelt tudomásulvételét, az állami (nagyhatalmi) és a nagyvállalati (transznacionális) szférák és erők kölcsönhatását, összjátékát sejtető szövegrészeket más helyeken is találunk, így „Az amerikai jólét biztosítása” című második fejezetben is:

„A sávszélesség és a szélessávú kapcsolatok javítására ... van szükség Amerika jövőbeli növekedésének támogatásához. A gazdasági és személyes tranzakciók a »com-világtól« függenek, a jólét megteremtése pedig a megbízható, biztonságos interneten múlik” (National Security Strategy of the United States of America 2017: 18).

Ugyanitt nyer megállapítást, hogy „az amerikai magánszféra közvetlen érdeke a tolerancia, a nyitottság és a szabadság mellett álló hangok támogatása és erősítése” (National Security Strategy of the United States of America 2017: 35), ami az egymással egybeeső magán- és közérdekekről alkotott amerikai elveknek a nemzetközi politikába való nyílt átültetési szándékát szemlélteti.

E megfogalmazott céljaival természetesen az Egyesült Államok nincs egyedül a világpolitikai porondon. A világháló és az adatáramlás jelentőségének felismerése más nemzetközi szereplők, illetve politikai-gazdasági tömbök részéről is érzékelhető. Ezt szemlélteti az Európai Parlament és a Tanács 2015/2120. számú rendelete is a nyílt internet-hozzáférés megteremtéséhez szükséges intézkedések meghozataláról. Ugyanakkor az elmúlt évek fentebb bemutatott nemzetközi politikai gazdaságtani és geopolitikai kapcsolódásai, továbbá kiszivárogtatási ügyei tekintetében méltán irányulhat megkülönböztetett figyelem az Egyesült Államokra e kontextusban.

Az „Amerikai nép és a haza, valamint az amerikai életforma védelme” című fejezetben felcsendül az amerikai értékalapú ideológiai telítettség is:

5 A szóban forgó 2016-os egyeztetésen jelen volt többek között Jeff Bezos (az Amazon vezérigazgatója), Larry Page (az AlphabetInc. amerikai multinacionális ernyővállalat, egyben a Google és a valamikor a Google-hoz tartozó cégek anyavállalatának vezérigazgatója), Eric Schmidt (az Alphabet igazgatótanácsi elnöke és társtulajdonosa), Sheryl Sandberg (a Facebook ügyvezető igazgatója), Tim Cook (az AppleInc. – korábban Apple Computer, Inc. – főként hardvergyártással foglalkozó cég vezérigazgatója), Alex Karp és Peter Thiel (a Palantir vezérigazgatója, illetve alapítója), Safra Catz (az Oracle Corporation – a világ legnagyobb üzleti szoftvermegoldásokat kínáló cége – társ-vezérigazgatója), Satya Nadella (a világ egyik legnagyobb szoftvervállalata, a Microsoft Corporation vezérigazgatója), Brad Smith (az előbbi vállalat elnöke), Ginni Rometty (az IBM elnöke és vezérigazgatója), Chuck Robbins (a kaliforniai székhelyű, fogyasztói elektronikai berendezéseket, hálózati eszközöket, hang-, illetve kommunikációs technológiát és szolgáltatásokat tervező és értékesítő multinacionális Cisco vállalat vezérigazgatója), valamint Brian Krzanich (az eredetileg amerikai, mára nemzetközivé nőtt, elsősorban mikroprocesszorairól és egyéb hardvertermékeiről ismert Intel vállalat vezérigazgatója) is (Sonnad2016).

„Az internet amerikai találmány, és tükröznie kell értékeinket, mivel továbbra is minden nemzet és minden generáció számára átalakítja a jövőt. Az erős, védhető kiberinfrastruktúra elősegíti a gazdasági növekedést, védi szabadságainkat” (National Security Strategy of the United States of America 2017: 13).

Ugyanakkor a Snowden-ügy folyamányaként az önkontroll igénye vagy annak kommunikációja is megmutatkozik a Stratégiában:

„Ahogy az [internet] fejlődik, a kormánzatnak és a magánszektorban olyan rendszereket kell terveznie, amelyek ... magukban foglalják a megelőzést, a védelmet és a rugalmasságot. ... Ezt a szabad piacokat, a magánversenyt és a kormánynak a jogállamiság érvényesítésében játszott korlátozott, de fontos szerepét tiszteletben tartva kell megtennünk” (National Security Strategy of the United States of America 2017: 13).

A nagyvállalati és az állami összjátékokat övező adatvédelmi aggályok kormányzati ciklusokon átívelő folytonosságát jelzi az eltelt időszakban a Cambridge Analytica adatbotrány. Ez világossá tette, hogy minimum 87 millió Facebook-felhasználó személyazonosításra alkalmas információit játszotta át harmadik félnek az elnök 2016-os választási kampányában is közreműködő politikai kommunikációs tanácsadó cég.

E tanulmányban elsősorban a nemzetközi politikai gazdaságtani szerkezetek, folyamatok és tendenciák bemutatást tűztem ki célul. A vélt vagy valós adatvédelmi és egyéb szempontokból problematikus, például adóoptimalizálási komplikációk leírása túlvezetne elemzésem keretein. Ám anélkül, hogy mindebbe itt bővebben belemennénk, megállapítható, hogy a szóban forgó, a tőke és a világpolitika köré szerveződő jelenségek bonyolult társadalmi kihívásaival változatlanul érdemes számolni.

7. A digitális kommunikáció jövőhorizontjai

Mind az amerikai hegemonia válsága, mind alternatív menekülőútvánának, az ikt-ágazatnak a jövőbeni röppályája messzemenő kérdéseket vet fel egy ellentmondásokkal teli viszonyrendszerben.

Egyfelől – ha csupán az ikt-amerikai kapcsolódásaira összpontosulna figyelmünk – könnyen szem elől téveszthetnénk azon többközpontúvá váló gazdasági spektrumot, amely a harmadik évezred elején gyökeresen rajzolta át a nemzetközi kapcsolatok tájképét. Másfelől túlságosan nagy az amerikai „eredetű” ikt-ágazat részesedése a transznacionális tőkében – miként az egyre nyilvánvalóbb amerikai állami készítés is, hogy pártfogolja eme érdekeket (Mueller 2010, Schiller 2014) – ahhoz, hogy az érdeklődő ne vegye számításba azokat a kapacitásokat, amelyekre Amerika alapozhat a jövőben. Felmerül továbbá, hogy az ikt-növekedés éppenséggel nemcsak magának az amerikai hegemonia válságának (Harvey 2003, Brenner 2006, Arrighi 2007) a jele, hanem egy alternatív kiút is lehet egyben (Schiller 2014, Kagan 2015), ami ekképp kiterjedt állami és társadalmi konjunktúrát élvez.

A feltételes mód iménti használatát az indokolja, hogy a jelek nem egyértelműek. Részint az USA-beli ikt-ágazati óriások oly mértékben szilárdították meg hatalmukat az elmúlt évtizedekben, hogy az már-már kikezdetlennek tűnik. Emellett folyamatosan sikerrel járnak akár hazai, akár nemzetközi versenytársaik protekcionista „állásainak” áthatolásában is, gyakran teljes érdekközösségben az állammal. Részint pedig az Amerika-központú világhálótól való eltávolodás és a nemzetközi fellépések sora felvázolja a kapitalizmus mai, immár többközpontú, globális politikai gazdaságtani jellemvonásait is. Egyre szélesebb körű, policentrikus és sokoldalú ágazatban növekszik az internetes berendezések, szolgáltatások és alkalmazások forgalma. Egyet lehet érteni Schillerrel (2014), aki azt állítja, hogy a politikai gazdaságtan mozgása egyszerre formálódik a felülről lefelé ható, államorientált geopolitikán *belül* és *azon túl*. A hézagpótló és dinamikus tényezőt itt a társadalmi-politikai erőviszonyok jelentik, mind az egyes államok szintjén, mind globálisan. Annyi bizonyos, hogy a digitális kapitalizmus játéktere nem semleges vagy „légüres” politikai-gazdasági tér.

8. Összegzés és következtetések

Az e tanulmányban bemutatott szerkezetek és folyamatok éppen e fenti megállapításra tekintettel a maguk történelmi jelentőségén túl a kapcsolódó tudományágak számára is tanulsággal szolgálnak. Az államilag támogatott globális értékláncok ugyanis nem csupán egydimenziós váltást eredményeznek a „nyomtatott” és az „elektronikus” között (Castells 2009, Schiller 2014), hanem mindez egyben a társadalom kommunikációs formáinak és információs forrásainak határozott és egyenetlen újjászervezését is jelenti, a maga egyéb, például nemzetközi politikai gazdaságtani és -kapcsolati, illetve világpolitikai következményeivel.

E tanulmányban a szóban forgó és egyes tudományágakon átívelő mélységű digitális médiagazdaság szerkezetének történelmi és intézményi alapjaira fókuszálva arra a következtetésre jutottam, hogy napjainkra előállt egy állami és transznacionális jegyeket egyaránt felsorakoztató „hibrid” szerkezet. Ennek alátámasztása érdekében áttekintettem egyes, politikai gazdasági szempontokra is irányuló szakirodalmi tételek (Brenner 2006, Arrighi 2007, Berardi 2011, Amin 2013, Dardot & Laval 2013) nyomán azokat a történelmi előzményeket, amelyek közvetetten előidézték az amerikai kormányzat szerepvállalását a piacok biztosítása érdekében.

Az idővonalat továbbrajzolva megvizsgáltam azt a röppályát, amely mentén elindult az ikt-ágazat felfutása a maga koncentrációival, konvergenciáival és nemzetközi terjeszkedésével (Castells 2009, Kopecka-Piech 2011, Schiller 2014). Megállapítható, hogy a kommunikáció technológiai változásai és digitalizációja, az ehhez kapcsolódó globális értékláncok és nemzetközi piacszerzésük egyaránt egy amerikai központú intézményrendszer tartópillérein nyugszanak (Mueller 2010, Schiller 2014). A transznacionalizációs tökemozgások és világpolitikai összefüggések nyomán ennek az immár nem feltétlenül unilaterális szerkezetnek a jövőbeli horizontja ugyanakkor beláthatatlanul szerteágazó.

Irodalom

Amin, Samir (2013): *The implosion of contemporary capitalism*. London: Pluto Press.

Arrighi, Giovanni (1994): *The Long Twentieth Century*. London: Verso.

Arrighi, Giovanni (2007): *Adam Smith in Beijing*. London: Verso.

Barabási, Albert-László (2013): *Behálózva - A hálózatok új tudománya*. Budapest: Magyar Könyvklub.

Franco Bifo Berardi (2011): *After the Future*. Oakland: AK Press.

Brenner, Robert (2006): *The Economics of Global Turbulence: the Advanced Capitalist Economies from Long Boom to Long Downturn, 1945–2005*. New York: Verso.

Brzezinski, Zbigniew (2013): *Stratégiai vízió. Amerika és a globális hatalom válsága*. Budapest: Antall József Tudásközpont.

Castells, Manuel (2009): *Communication Power*. Oxford & New York: Oxford University Press.

Chalaby, Jean K. (2005): From internationalization to transnationalization. *Global Media and Communication*, vol. 1. no. 1, pp. 28–33.

Dardot, Pierre & Laval, Christian (2013): *A globálrezon. A neoliberalizmus múltja és jelene*. Budapest: EgyKettő Kiadó.

Dornfeld László, Keleti Arthur, Bary Mikós, Kilin Józsefné, Berki Gábor & Pintér István (2016): *A virtuális tér geopolitikája. Tanulmánykötet*. Budapest: Geopolitikai Tanács Közhasznú Alapítvány.

Galbraith, James K. (2008): *The Predator State: How Conservatives Abandoned the Free Market and why Liberals Should Too*. Free Press.

Gartner (2017): Gartner Says Worldwide IT Spending Forecast to Grow 2.4 Percent in 2017. 13 July, <https://www.gartner.com/en/newsroom/press-releases/2017-07-13-gartner-says-worldwide-it-spending-forecast-to-grow-2-percent-in-2017> (utolsó letöltés: 2018. IX. 3.).

Gartner (2018): Gartner Says Global IT Spending to Grow 6.2 Percent in 2018. 9 April, <https://www.gartner.com/newsroom/id/3871063> (utolsó letöltés: 2018. IX. 3.).

Hardt, Michael & Antonio Negri (2009): *Common-Wealth*. Harvard University Press.

Harvey, Dan (2003): *New Imperialism*. Oxford: University Press.

- ICANN-nyilatkozat (2016): Stewardship of IANA Functions Transitions to Global Internet Community as Contract with U.S. Government Ends. Internet Corporation for Assigned Names and Numbers. 1 October, <https://www.icann.org/news/announcement-2016-10-01-en> (utolsó letöltés: 2018. IX. 3.).
- Iványi Márton (2017): Deconstructing netizenry. The transnational mission civilisatrice conveyed by digital media. In: Hanga András (szerk.): *Kommunikációsterek*, 64–79. o. Budapest & Sepsiszentgyörgy (Sfântu Gheorghe): Dosz-T3.
- Kagan, Robert (2015): *Made in America – Avagy kitart-e az amerikai világhrend?* Budapest: Antall József Tudásközpont.
- Kopecka-Piech, Katarzyna (2011): Media Convergence Concepts. In: *Studia Medioznawcze*, vol. 3, no. 46, pp. 1–19.
- Liotard, Jean-François (1979/1993): A posztmodern állapot. In: *A posztmodern állapot, Jürgen Habermas, Jean-François Lyotard, Richard Rorty tanulmányai*. Budapest: Századvég.
- Massad, Joseph (2015): *Islam in Liberalism*. Chicago: University of Chicago Press.
- Milton, Mueller (2010): *Networks and States: The Global Politics of Internet Governance*. Cambridge: MIT Press.
- National Security Strategy of the United States of America (2017): <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2017/12/NSS-Final-12-18-2017-0905.pdf> (utolsó letöltés: 2018. II. 12.).
- Nolan, Peter & Zhang, Jin (2010) Global Competition After The Financial Crisis. *NLR*, vol. 64, pp. 97–108.
- Piketty, Thomas (2013/2014): *Capital in the Twenty-First Century*. Harvard University Press.
- Schiller, Dan (2014): *Digital Depression: Information Technology and Economic Crisis*. University of Illinois Press.
- Sonnad, Nikhil (2016): The seating chart at Trump’s table of tech giants. *Quartz*. 14 December, <https://qz.com/863437/who-was-at-donald-trumps-tech-meeting/> (utolsó letöltés: 2018. VII. 4.).
- Stiglitz, Joseph E. (2010): Lessons from the Global Financial Crisis of 2008. In: *Seoul Journal of Economics*, vol. 23, no. 3, pp. 321–338.
- Szabó Katalin & Hámori Balázs (2006): *Információgazdaság. Digitális kapitalizmus vagy új gazdasági rendszer?* Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Wallerstein, Immanuel (2010): *Bevezetés a világhrendszer-elméletbe*. Budapest: L’Harmattan
- Woolf, Nicky & Julia Carrie Wong (2016): Peter Thiel goes ‘big league’, joining Trump’s presidential transition team. *The Guardian*, 11 November, <https://www.theguardian.com/technology/2016/nov/11/peter-thiel-joins-donald-trump-transition-team> (utolsó letöltés: 2018. VII. 4.).
- Zizek, Slavoj (2016): *Zűr a Paradicsomban. A történelem végétől a kapitalizmus végéig*. Budapest: Európa Könyvkiadó.

ABSTRACT

The political environment has led to the global rise of transnational corporations and product chains since the post-war era, one of the most visible elements of which has been the spread of information and communication technologies. The technical upgrading and the digitalisation of private capital, the interlinking of ‘traditional’ sectors with ‘new’ ones, state-sponsored market liberalisation and the ensuing institutional changes in the past decades have resulted in the rise of computer-based communication. From a US state power perspective, the interactions between international political economy and geopolitics can be observed in different forms after World War II, through the unilateralism that emerged at the beginning of the post-Cold War period, the crisis of hegemony manifest in the 2000s, and the resulting challenges. As a result of these processes, a contradictory, shifting, ‘indissoluble’ tangle has emerged that includes both state power and transnational features.

Iványi Márton a Budapesti Corvinus Egyetemen PhD-végzettséget szerzett, a digitális média geopolitikai, nemzetközi politikai gazdaságtani és ideológiai jellemvonásait vizsgáló kommunikációkutató.